

Németh József

Hoffmann Mór

I.

Nagykanizsa a 19. század utolsó harmadában Zala megye legjelentősebb városa. Nemcsak 26000 lakosa, látványos építkezései tették azzá, hanem élénk kereskedelmi tevékenysége, másfél század óta forgalmas piaca, mind nagyobb hatású pénzügyi intézetei is. 1892-ben már megszólalt a helyi telefon, s hamarosan, a millennium esztendejében a városközi beszélgetés is lehetővé vált. (A megyeszékhely lakóinak erre még egy évtizedet várniuk kellett.) Szükség is volt erre, hiszen nagyon élénk vasúti közlekedés csomópontja, több országot behálózó áruforgalom központja

volt. A keresedelemben, a hitelintézetek különböző ágazataiban több mint ezer ember (1021) dolgozott, különösen sok polgárnak adott kenyeret a közlekedés, (943), az iparban 3874 keresőt tartottak számon. A megyében 37 iparvállalat foglalkoztatott húsznál több alkalmazottat, ezekből 16 cég kanizsai székhelyű volt. A század utolsó negyedében már rendkívül pezsgő társadalmi, kulturális élet is kibontakozhatott. (KERECSENYI 105-118.)

A millennium évtizedében négy tipográfia is versengett a megrendelők kegyeiért. Közülük kettő ekkor már közel fél százados múltra visszatekintő, tőkeerős, a nyomtatás mellett könyvkiadással, terjesztéssel is foglalkozó vállalkozás, s mindegyik legalább egy-egy heti (később napi) lap kiadását is szükségesnek tartotta. Az első nyomdát 1850-ben Markbreiter Jakab hozta létre, (engedély nélkül már korábban is dolgozott), másfél évtized múlva ezt vásárolta meg Fischel Fülöp. Foki Ibolya számítása szerint évtized alatt legalább 200 könyvet jelentetett meg (FOKI 281-303.), s 15 lap bibliográfiai adatai közt szerepel neve kiadóként, nyom-

dászként, néha szerkesztőként is. (HORVÁTH 140.) Wajdits József üzeme 1860-ban kezdte a munkát. Ahogy az utókor meg tudja ítélni, méltó vetélytársa volt Fischelnek, kettőjük nyomdája hasonló színvonalon és mennyiségben dolgozott. Ő is, később fia is fontosnak tartották a sajtót: a két Wajdits neve 13 periodika kolofonjában olvasható. (HORVÁTH 145.) Ő hozta létre 1862-ben a megye első számottevő újságját, a Zala-Somogyi Közlönyt. A belőle kivált, 1874-től folyamatosan megjelenő Zalai Közlönynek is nyomdája, többször kiadója, alkalmanként ő, majd fia szerkesztője is volt. 1900-ig Kanizsán összesen 17 különböző újság jelent meg, több-

ségük mindössze néhány számot, jó esetben 2-3 évfolyamot ért meg, közülük kettő bizonyult tartósnak, a Zala és a Zalai Közlöny. Előbbi 1873-1922, utóbbi 1874-1944 közt rendszeresen eljutott az olvasókhoz. (HORVÁTH 98. és 117.)

A 19. század első felében a városnak legfontosabb, később is meghatározó művelődési intézménye volt a gimnázium. Igaz, hogy soha nem működött jó körülmények között, maga a piarista rend sem sorolta legjobb iskolái közé. Szerepét azonban megnövelte helyzeti előnye (a megyeszékhelyen csak a század végén jöhetett létre gimnázium), valamint a kegyesrendi iskolák hagyományosan nyitott, toleráns légköre. Ezért aztán a piarista tanárok, annak ellenére, hogy nagyobb részük csak fiatalkorának pár esztendejét töltötte itt, nemcsak részesei, alakítói is voltak a város szellemi légkörének. A századvég nagyszámú egyesületében társként vettek részt a világi értelmiséggel, nem egyszer a zsidó polgárság szellemi elitjével is.

Utóbbi azért is figyelemre méltó volt, mert a 19. századi Kanizsa társadalmi életében mind nagyobb

szerepet vállaltak a zsidók. Főleg ők álltak a gazdasági élet élén. A kereskedelmi, a bankéletben is ők foglalták el az irányító szerepet, nagyobb, gyorsan növekvő vagyonuk, rendkívül széleskörű kapcsolataik, nyelvismeretük, általában jobb iskolázottságuk következtében társadalmi presztízsük is magas volt. Karády Viktor több tanulmányában mutatta ki, hogy a zsidó és az evangélikus vallású népesség iskolázottsága hazánkban kiemelkedően magas volt. (KARÁDY) Ez Zala megyében, Nagykanizsán is igazolható. 1869-ben, Zalában a római katolikus iskolakötelesek 46,60 %, az evangélikusok 65,52%, az izraelita vallásúak 77,91% volt iskolába járó. (KOTNYEK 97.) Kiemelkedően magas a zsidó iskolák tanítóinak javadalmazása. Kotnyek István adatai szerint 1869-ben a zalai katolikus iskolák tanítói 173, a községi iskoláké 290 osztrák forint jövedelemhez jutottak, a megyei átlag 194,5 volt, a zsidó iskolákban 428. (KOTNYEK 107.) Ez még akkor is kiemelkedően magas arány, ha beszámítjuk: a katolikus iskolák többsége kis, szegény községekben működött. (Az 1868. évi népiskolai törvény szerint a kötelező alsó határ 300 Ft.)

Természetes, hogy a zsidó elemi iskola az 1880-as évekig rendkívül magas színvonalú tanintézet volt. 1832 óta működött, 1850-ben 9 osztály 404 tanulója, 1899-ben 13 osztály 651 diákját oktatta. Tehetséges tanítókat alkalmazott, közülük jó néhányan később a polgári iskolában tanítottak, többen jeles tankönyvek szerzőként váltak ismertté. Hartmán Lipót útja meszebb vezetett: 1857-ben, Zágrábban nyomdász és könyvkereskedő lett, még a negyvenes években magyar nyelvtankönyvet írt a németek, német nyelvkönyvet a magyarok részére. 1848-ban Pécsen magyarul, majd 1861-ben, Zágrábban horvátul jelent meg Magyar zsidó vagy zsidó magyar című tanulmánya. (SZINNYEI)

A zsidó iskola, a benne tanítók 1850-1890 között a város szellemi életében kiemelkedő szerepet játszottak. E szellemi, társasági, egyleti élet színhelyei voltak az egyletek, kaszinók is. A Kaszinó 1835-ben, a Polgári Egylet 1836-ban alakult meg. Előbbi főleg a zsidó, utóbbi a keresztény polgárok szervezete volt, később a határok már elmosódtak. Anyagi erejükre, igényességükre jellemző, hogy mindkét szervezet 1886-ban avathatta fel székházát. A Polgári Egylet jelenleg üresen áll a Sugár úton, egy ideig az Ipartestület otthona, majd könyvtár és művelődési ház, majd csak könyvtár volt, évek óta felújítására, méltó hasznosítására nem jutott anyagi erő. A volt Kaszinó Helyőrségi Klubként töltte be ma is hasznos szerepet a város életében. 1890-1920 között működött a Munka Szabadkőműves Páholy is.

A lakosság a század végére jórészt már elmagyarosodott, de még 706 német és 313 horvát anyanyelvű kanizsait is számon tartottak. A magukat magyarnak vallók többsége is legalább még egy nyelvet értett.

Fejtő Ferenc emlékezete őrizte meg, hogy családjában még a század második évtizedében is a magyar mellett a német és a horvát is természetes, megszokott volt. (FEJTŐ: BUDAPESTTŐL)

A hitközség kezdettől fogva a neológ irányzatot követte, a beolvadás híve volt. A magyar nyelv zsinagógái használatát már Löw Lipót bevezette. Utóda, Fassel Hirsch ugyan német volt, a szertartásokat is anyanyelvén végezte, de a hitközségi iratokat a hatvanas évek közepétől már magyarul vezették. Halála után magyar rabbit választottak, Neumann Edét. Mindketten nemcsak nagy tekintélyű papok, hanem elismert tudósok is voltak. Különösen Fassel Hirsch tűnt ki német nyelvű vallási munkáival, melyek miatt még az újabb nemzetközi zsidó lexikonok is megemlékeznek róla. Neumann az országos rabbi-egyesület elnökévé választották, szerkesztette a Magyar Izraelt, számos könyve, tankönyve is megjelent.

Már a század elejétől a városon is túlnőtt Horsetzky Mór híre. Orvos volt, szaklapokban is publikált, zsidó történelmi tanulmányokat is közzétett, kiemelkedő szerepe volt a város zsidó iskoláinak magas szintre emelésében. Nem maradt nyomtalanul Löw Lipót öt esztendő (1841-1846) városbéli tevékenysége sem, mind a magyar nyelvűség fejlesztésében, mind az iskolázásban később is tovább élő érdemeket szerzett.

Nem elhanyagolható, eddig alig vizsgált jelenség Kanizsa kibocsátó hatása. Több, főleg zsidó familia gyermeke szerzett az itt megismert szellemi légkörre alapozva később országos vagy világhírt. Csak példaként említve néhányat: a múlt század második felében Schnitzler János bécsi orvos, egyetemi tanár, a szemészet közismert szakembere (az ő fia Arthur Schnitzler osztrák író), századunk elején Hevesi Sándor, a manapság ritkábban emlegetett, tragikus sorsú Kunfi Zsigmond, s kortársunk, Fejtő Ferenc.

Szembetűnő, (bár a körülmények ismerete során természetesen), hogy a várost alig érintette az 1880-as évek első felének zsidóellenes hulláma, s csak alig észlelhető kisebb zavargásra került sor. 1883. augusztus 26-án 300 ember gyűlt össze, de némi zajongás és ablakbetörés után szét is oszlottak. (Részletesebben: FOKI: ZAVARGÁSOK 217-241.) A város sokszínű szellemi arculatára jellemző, hogy mégis megindult egy zsidógyűlölő lap. Címül Az Igazságot választotta, szerkesztője Ladányi György volt. Róla egyetlen adattárunk sem tudósít. A hetilap mindössze 1883. december 8-1884. február vége között jelent meg, sem a magyar, sem a nagykanizsai társadalom életében nem játszott számottevő szerepet. Példányai egyedül az OSZK-ban maradtak fenn. (HORVÁTH 84.)

Az 1880-as évektől kezdődően öltött nagyobb mértéket a kanizsai zsidó lakosság beolvadásának két külső, látványos megnyilvánulási formája is, a név-

magyarosítás és a kikeresztelkedés. Utóbbi következtében a megnövekedett Kanizsa lakosságán belül csökkent a zsidó vallásúak száma (1891-ben 20619 lakosból 3573 a zsidó, 1910-ben a 26524 kanizsaiából csak 3378 vallotta magát zsidó vallásúnak.) Még a zsidó intézmények munkatársai is szívesen idomítják családnévüket a környezet szokásaihoz. Néhány példa a magyarosításra: Boronkay Károly tanító eredeti neve Braun, Villányi Henrik igazgatóé Weismayer, Barta Lajos tanító, később a hitközség jegyzője fiatal korában Politzer, Neumann Ede rabbi egyik fiát Naményi Ernőként ismerjük. A híres, már említett kanizsai főrabbi, Fassel Hirsch unokája, báró Szerényi József egy ideig miniszter, a felsőház tagjaként halt meg. Hirschel Józsefet már Hűvösnek hívják, amikor 1897-ben a Budapesti Városi Villamosvasút vezérigazgatója, s amikor Botfai előnévvel nemességet kapott és Botfán kastélyt vásárolt. Kunfi Zsigmond apja fia születése előtt négy évvel változtatott nevet, a tragikus sorsú politikus érettségije évében, 1897-ben tért át a református vallásra. Gutmannék megőrzik családnévüket is, vallásukat is, azonban büszkén viselik a Gelsei előnevet és a bárói titulust. Auszterlitz Andor ügyvéd, költő Abonyiként hal meg 1915-ben a galíciai fronton. A hitközség jegyzője már a kiegyezés táján is Somogyiként írja alá a magyarul vezetett iratokat. Az izraelita elemi, majd a polgári iskola tanítója, tankönyvíró, később tapolcai polgári iskolai tanár 1899-ig Altmann, utána Alpár Mór. Hoffmann Mór egyik álneve Tóváry Jenő, máskor Hevesiként írja nevét könyve címlapjára, fia már hivatalosan is Hevesi Sándor.

Hevesi is, Fejtő Ferenc is kikeresztelkedett, mindketten megrendítő művekben vallottak vallási útjukról. Hevesi nagyszabású drámájában, a Császár és komédiásban dolgozta fel a nagy élményt, s jóval halála után, 1948-ban, a Vigíliában jelent meg „Egy magyar író konverziójának története” című gyónása. Témánk szempontjából különösen tanulságos Fejtő Ferenc vallomása a kanizsai zsidók gondolkodásáról: „Zsidónak lenni: a zsidók többségének ez legfőbb az ősök hitéhez való ragaszkodást jelentette, ez pedig a nagy ünnepek megtartására korlátozódott. ...ahhoz a nemzetiséghez csatlakoztak, amely befogadta őket, amelynek kultúráját magukévá tették, s amelybe, döntésük szerint, integrálódtak. Fülöp nagyapám is magyar hazafi lett, sok magyar tankönyvet nyomtatott, aztán katolikus, református, olykor zsidó imakönyveket, majd megalapította a környék első magyar nyelvű hetilapját.” (FEJTŐ: BUDAPESTTŐL... 24.) Másutt: „Magyarnak lenni annyit jelentett számukra, mint egy barátságos közösség tagjának lenni. A városka fejlődésének izgalmas tempójában, a liberális eszmék s gyakorlat mámorának gözében elmosódtak a származási különbségek, s gyermekeik arca is, akárcsak az ameri-

kai bevándoroltak arca, az őslakók vonásait vette fel.” (FEJTŐ: ÉRZELMES... 124.)

Ez a kiegyenlítődé, vagy legalábbis közeledés a legkülönbözőbb formákban érvényesült: a piarista gimnázium támogatói közt ott találjuk a legtehetősebb kanizsai zsidó polgárokat, akik közül néhányan a századforduló bálján már díszmagyarban jelentek meg. Ugyancsak e közeledés teszi természetessé, hogy Zala vármegye millenniumi évkönyvét a birtokos családból származó katolikus városi tisztviselő Halis István együtt szerkesztette a zsidó tanárral, Hoffmann Mórral, aki természetes gesztussal írta meg a Keszthelyről származó hercegprímás, Vaszary Kolos életrajzát. Ugyanő fogalmazta a kötet zárszavaként a ma is vállalható, akár a honismereti mozgalom hitvallásaként is idézhető vallomást: „Mentül jobban ismerjük szülőföldünket, annál inkább szeretjük ezt, s annál biztosabb gyökeret ver a nagyobb haza iránti szeretet... Bármely más nemzet megengedheti magának a cosmopolitizmust, a magyar - nem! A magyar embernek e földhöz kell ragaszkodnia, s érzésének, munkásságának, törekvéseinek itt vannak erős gyökerei. Ezekből nyer tápot büszkesége, hogy e haza hú fiának, hogy magyarnak született.”

Nagykanizsa társadalmában, művelődésében, a zsidók magyarosodásában több mint három évtizeden keresztül rendkívül jelentős szerepet vállalt Hoffmann Mór.

II.

Életéről rendkívül keveset tudunk, Kanizsán is ritkán emlegetik. Ha igen, legfeljebb, mint Hevesi Sándor apját. Műveiben alig vallott magáról, pályája nem bővelkedett látványos külsőségekben, csendben, szerényen, rendkívül sokat dolgozott. Közel negyven kötete jelent meg, némelyik negyedik, ötödik kiadásban is. Igaz, mára ezek elavultak, a századvégen azonban nem voltak hatástalanok. Emlékük a Hoffmann már személyesen nem, csak a családi legendáriumból ismerő Fejtő Ferenc írásaiban is többször feltűnik. „Egy polgári iskolai tanár brosúráját ír az antiszemitizmus ellen” – olvassuk az Érzelmes utazásban. Több mint fél százada Párizsban élve, örömmel számol be róla, hogy pesti barátja egy antikváriumban felfedezte s neki ajándékozta Hoffmann két művét: „egyik a nemzeti kérdésről, a másik a nőkérdésről szól”. (Levele NJ-hez). Nagypapja törekvéseit felidézve is említi Hoffmann: „Nagyapám a magyar kultúrát választotta... Ebben a küzdelemben hűséges társa volt jó barátja, Hoffmann Mór, ...akinek fia Hevesi Sándor...” (FEJTŐ: BUDAPESTTŐL 23.) Nem feledkezett meg róla Komlós Aladár sem, amikor a magyar-zsidó irodalom történetét feldolgozó monográfiájában „művelt, sokoldalú és termékeny tollú nagykanizsai tanítóként” emlegetve több művére is hivatkozik. (KOMLÓS I. 131.)

Devecserben született 1843. január 5-én. Családjáról semmi adatunk nem maradt fenn, mindössze arról tudunk, hogy nagyon hamar elvesztette anyját, nehéz körülmények között nőtt fel. (Talán testvére volt Hoffmann Gyula, aki 1871-ben izraelita tanító volt Lengyeltótiban, ez évben cikke is jelent meg a Néptanítók Lapjában és H. Mórral együtt írtak egy történelmi tanulmányt a nép- és polgári iskolák számára. Az sem lehetetlen, hogy Kanizsára valamilyen rokoni kapcsolat révén került, hiszen itt ekkoriban nyugdíjazták Somogyi Henriket és Hoffmann Jakabot, s ez időben kezdték meg az iskola magyarosítását.)

A családi erőfeszítés tette lehetővé, hogy hat gimnáziumot elvégezzon: Pápán, Vácon, Komáromban, Győrben és Pesten tanult. Nagyon fiatalon segédtanítói állást kellett vállalnia, s valószínű, hogy itt szerzett keresetéből tudta a képzőt elvégezni és 1864-ben tanítói oklevelet szerzett. A következő évben Veszprémben, két évig a Trencsén megyei Belluson és Nógrád megye székhelyén, Balassagyarmaton nevelő, 1868-69-ben igazgató tanító a somogyi Lengyeltótiban. 1869-ben került Nagykanizsára, ahol 1875-ig az izraelita elemi iskolában tanított. 1875-ben, immár 30 éves korában befejezte a gimnáziumot és érettségi vizsgát tett, ezután a polgári iskola tanára. A tanulást tovább folytatta, s már több kötettel a háta mögött 1876-ban polgári iskolai, 1882-ben pedig a budapesti egyetemen középiskolai tanári oklevelet szerzett. Munkahelye azonban nem változott, 1897-ben címzetes igazgatói címmel tüntették ki. Nem tudjuk okát, hogy miért nyugdíjazták, más forrás szerint nyugdíjaztatta magát 59 éves korában, 1902-ben. Ezután Budapestre költözött, ott állást vállalt, egy közgazdasági lap szerkesztőségében dolgozott, de érdemi közleménye már nem jelent meg. Mindössze arról maradt adatunk, hogy 1915-ben ötödik kiadásban jelent meg egy németül írt magyar nyelvkönyve magántanulók számára.

A fővárosban halt meg a világháború második esztendejében, augusztus 18-án.

Az unokák emlékezete tartotta fenn, hogy fiatalon szeretett bele egy szép arcú, módos, falun nevelkedett leányba, Wesel Wilhelminába. Hamarosan összeházasodtak, s a fiatalasszony igyekezett szellemileg is közelebb kerülni férjéhez: sokat olvasott, idővel még Ibsent is kedvvel forgatta. Vidám, közvetlen teremtés. A város társasági életében alig játszott szerepet, (nevével mindössze az 1881-ben megalakult Vöröskereszt Egylet választmányának női osztályában találkozunk még 1895-ben is), igyekezett családjában derűs, kiegyensúlyozott hangulatot teremteni.

Négy gyermekük születik, elsőként Sándor, később még három lány, mindegyiket taníttatják, a lányok tanítónői oklevelet szereznek. Sándor már nyolc éves korától zongoraórákra jár, nagyon tehetségesnek ítélik,

nyolc éves, amikor franciául, tizenkettő, amikor angolul kezd tanulni. A német kezdettől családi nyelv is volt. Lakásukban élénk társasági élet zajlott, nemcsak a szűkebb munkatársi kör, a zsidó iskolák tanítói fordultak meg náluk, hanem gyakori vendég a piarista gimnázium néhány tanára is. A szülők azt sem ellenzik, hogy fiúk a katolikus templomba jár egyházi zenét hallgatni. (LÁSZLÓ 6.)

Lakásaikat nem tudjuk, felépülte után a Bazár udvarban laktak. (Az annak falán elhelyezett emléktábla azonban tévesen jelöli meg Hevesi szülőházul, hiszen e reprezentatív, két utcára nyíló, előkelő üzlethelyet és rangos lakásokat magába foglaló épülettömb csak 1881-ben készült el. Az a feltevés, hogy ugyanitt állhatott a szülőház, nem valószínű. Nehezen tétélezhető fel ugyanis, hogy az építkezés idejére átmenetileg máshova költöztek volna, hiszen ez időben folyamatosan épültek a rangosabb bérházak a városban. A tábla szövegét célszerű lenne úgy javítani, hogy e házban lakott 1881-1891 között Hevesi Sándor.)

Hoffmann, noha benne élt a város társadalmi életében, elsősorban a kulturális élettel kapcsolatos szervezkedésekben vállalt élénkebb szerepet. Így nem találjuk nyomát annak, hogy tagja lett volna a Kaszinó, a Társaskör vagy a Polgári Egylet irányító testületének, a különböző jótékonyági egyesületeknek. Egyetlen, politikainak tekinthető szerepvállalásáról találtam több helyütt is megőrkített adatot. 1877-ben az orosz-török háború idején az ország közvéleménye nagy rokonszenvvel fordult a törökök felé. Ebben különösen kitűnt Kanizsa közönsége. Augusztus 5-én népgyűlést szerveztek az orosz birodalom törökök elleni inváziója ellen tiltakozva. A demonstráció elnöke Eperjesi Sándor ügyvéd, takarékpénztári elnök, szónokai közt ott találjuk Tuboly Viktor és Veszter Imre társaságában. Hoffmann Mór nevét is. Tiltakozó feliratot fogalmaztak és fogadtak el, kérve a kormányt, hogy lépjen közbe az orosz csapatok kegyetlenségének megszüntetése érdekében, hatalmuk terjeszkedése ellen.

1875-ben részt vett a Nagykanizsai Kisdednevelő Egyesület szervező bizottságában, 1880-ig annak titkári teendőit is ellátta. 1895-ben még biztosan tiszteletbeli tagja. Ugyancsak tagja volt az Irodalmi és Művészeti Kör igazgató tanácsának, jegyzője a Vöröskereszt Egyletnek. Tiszteletbeli tagja a Kereskedő Ifjak Önképző Egyletének. E szerényebb közéleti szereplés azonban természetes, ha arra gondolunk, hogy milyen kiterjedt irodalmi tevékenységet fejtett ki, hogy hosszú időn keresztül lapot szerkesztette, hogy a tanítók szakmai szervezetének évtizedeken keresztül egyik ügybuzgó vezetője volt, a század végén pedig a helyi szabadkőműves páholy egyik tisztségviselőjeként is működött.

A nagykanizsai Munka szabadkőműves páholy megalakítását 1889. őszen kezdeményezte a Kelle szabadkőműves kör 10 tagja. A Kör 1878 óta jótékonyági egyesületként működött, a más városokban, különböző páholyokba felvett személyek szervezete volt. A tényleges megalakulás időpont: 1890. január 5. Az alakulást rögzítő jegyzőkönyv tartalmazza a tagok névsorát: a 10 alapítón kívül köztük találjuk Sártory Oszkár és Hoffmann Mór nevét is. Mivel ugyanekkor még négy új tagot is felvettek, bizonyos, hogy Hoffmann már korábban is szabadkőműves volt, s most nem be-, hanem csak átlépett az új páholyba. Ezt látszik erősíteni, hogy a március 30-i közgyűlésen, amikor a vezető tisztségviselőket megválasztották, Hoffmannra a páholy szónoki tisztségét bízta, később tiszteletbeli főmestere lett. A páholy hathatós szociális, műve-lődési tevékenységet fejtett ki, Hoffmann főleg utóbbiban jeleskedett. Az irodalmi bizottság elnöke volt, maga is több előadást tartott. (Mi teszi lehetetlenné a szabadkőműves erények föltétlen gyakorlását? Ka-zinczy és Lessing, Megemlékezés Zola haláláról stb.) (NÉMETH L. 242-243, 251, 257.)

Még középiskolás, amikor első írásai megjelentek a Vahot Imre által szerkesztett Napkeletben és Bulyovszky Gyula Nefelejts című szépirodalmi, művészeti és divatlapjában. Érdeklődését jelzi, hogy első zsengeit a Petőfi-kortársak szerkesztette lapnak küldte el. A Napkelet 1857-1862 között jelent meg, 1861-ben szünetelt. Szépirodalmi rovatának ismertebb szerzői Csapó Kálmán, Lisznai Kálmán, Szelestey László, Thaly Kálmán voltak, valamint a Petőfi-epigonok ma már nem emlegetett népes csapata. A Nefelejts 1859-1875 között változatosabb, modernebb hangvételre törekvő lap volt, többek között a Hoffmannal egyidős Kiss József, Szana Tamás műveit is közölte. (UMIL)

Hoffmann nem volt igazán költői alkat, nem csoda, hogy később felhagyott a költészettel, noha Kanizsára még vers-gyűjteménnyel érkezett: 1868-ban itt jelent meg Jerichói rózsák című kötete, melynek második kiadása ugyanitt 1881-ben hagyta el a nyomdát. A benne közölt alkotások a mai olvasó számára már nem jelentenek esztétikai élményt, de megjelenésük idején nagyon időszerűnek számítottak. Ugyanebben az esztendőben vehette kézbe az olvasó Kis József Zsidó dalok című művét, melyet Komlós Aladár nevezetes határkőnek tart, szerinte a magyar zsidóság betoppánását jelzi a magyar lírai költészetbe, és a magyar zsidóság történelmi fordulatának dokumentumaként tartja számon:

Magyarország ege alatt
Láttam meg a napsugarat:
Itt születtem, - itten élek,
Itt haljak meg csendesen,

Feltámadást is remélek,
Ámde az is itt legyen -

Így Kis József. E sorba illeszkedik Hoffmann, aki elsőként énekelte meg a zsidóság ünnepnapjait. Egy későbbi versében, a Magyar zsidóban 1886-ban:

Magyar vagyok, bár zsidó a hitem,
Munkálni vágyom én a hon javát,
Nem tántorit el attól senki sem,
Sem irigy ellen, sem álnok barát.
Én életem a honnak szentelem,
Követve szent hitem örök tanát.
Biztos kalauz a béke idején,
Tűzszlop a búbanat éjjelén.

Az idézett részlet alig hordoz esztétikai értéket. Erre is érvényes Komlós ítélete, melyet a kor hasonló zsidó poétáiról, az ünnepi áhitat költőiről (Heves Kornélról, Kisteleki Edéről, Gerő Attiláról, Roboz Andorról, Makkai Emilről, Kis Arnoldról stb.) megfogalmaz: „S bizony a vallásos líra nem tartozik a magyar zsidó költészet erős oldalai közé. Minden rokonszenvünk a művelőie, de el kell ismernünk, hogy e versekben eredetiség, friss és erős érzés, a nyelv és képzelet hatalmas ritkán ragad meg bennünket.” (KOMLÓS II. 126-142.) Mégis fontosak e versek, mint a kor dokumentumai, melyek a kanizsai zsidó polgárok magyarrá válásának folyamatáról is tanúskodnak. Hoffmann hangkereső költészete is része volt annak a költői áramlatnak, melynek során majd a gyermekek és az unokák nemzedéke a hazaszeretet olyan rangos vallomásait írja meg, mint Füst Milán: A magyarokhoz, vagy Radnóti Miklós: Nem tudhatom.

Hoffmann később is írt egy-egy verset, ezek nagyobb része azonban nem belső ösztönzésből, inkább az alkalom csábításából esetleg felkérésből született. Feltehetően szerkesztői valós vagy vélt kötelességből írta Az elmúlt évhez című, a Zalamegye 1877. január 3-i számában megjelent költeményét. Ugyanez a lap közölte 1879. április 23-án A felséges királyi pár ezüstmennyegzőjére című rímes köszöntőjét. 1882-ben Tapolcán a Batsányi János emlékszóbor javára rendezett színelőadás alkalmából felolvasták Batsányi János emlékezete című versét, amely ugyancsak a Zalamegye 1882. január 4-i számában volt olvasható.

1874-ben regényírással is megpróbálkozott, Tóváry Jenő álnéven adta ki Egy úri kastély titkai című négykötetes művét két részben. Noha különösebb visszhangot nem keltett, olcsó kiadása 1890-ben újra a közönség kezébe került. Fennmaradt egy verses egyfelvonásos színműve is: Hogyan lehet az ember klasszikus íróvá címmel. Műfaját így jelölte meg: dramatizált humoreszk. A szerző olvasta fel a Nagykanizsai

Magyar Irodalom - és Művészetpártoló Egyesület Irodalmi Szakosztályának ülésén 1886. február 24-én, s az Egyesület kiadványainak I. füzeteként még ez évben megjelent. Színpadra kerüléséről nem találtam adatot. Hogy maga a szerző sem tartotta fontos alkotásának, abból is következtethetünk, hogy műveinek Szinnyei számára gondosan összeállított jegyzékéből kifejtette. László Anna valószínű a családi emlékezetre támaszkodva említi, hogy a Nemzeti Színházhoz is benyújtott egy verses vígjátékot, de nem fogadták el. (LÁSZLÓ 9.) Lehetséges, hogy erre a kis humoreszkre emlékezve alakult ki a családi legenda.

Maradandóbb volt Hoffmann irodalomtörténeti, kritikai munkássága. Több érdemi tanulmánya jelent meg a magyar és világirodalom jelentős alkotóiról: Pedagógiai eszmék Arany János költeményeiben, Goethe, Madách és Byron, A regény és annak viszonya a társadalomhoz, Emlékezés Szigligetire, Irodalmi viszonyaink, Az ifjúsági irodalom, Arany János Toldija, Hermann és Dorothea, Schiller, Zola, Eötvös József stb. Tanulmányainak egy részét kötetbe is gyűjtötte: Vázlatok és tanulmányok az irodalom, az élet és nevelés köréből, 1887-ben Kanizsán jelent meg. Irodalmi dolgozatai ma már idejét múltak, megírásuk idején nemcsak szerzőjük széleskörű tájékozottságáról tanúskodtak, hanem hasznos ismeretterjesztő, népszerűsítő szerepet is betöltöttek.

III.

Hoffmann Mór életművének alighanem legmaradandóbb része széleskörű pedagógiai tevékenysége. Négy évtizeden keresztül tanított, ez idő nagyobb részében a kanizsai zsidó elemi, majd a polgári iskola pedagógusa. Tanári egyéniségét, óráinak hangulatát nem öröközte meg tanítványi emlékezés.

Azt tudjuk, hogy ösztönző, alkalmanként versengésre készítő környezetben dolgozott. Mindegyik intézmény rendkívül színvonalas, jó hírű, több pedagógusa az iskolai teendőkhöz kívül is sokat dolgozott.

Először Boronkay Károly hívta fel magára a figyelmet. 1830-ban Sárbogárdon született, rabbinak készült, majd polgári iskolai képesítést szerzett. Pár esztendei nevelősködés után Újvidéken, 1856-tól Nagykanizsán tanított. Nevét a kiegyezés évében változtatta Braunról Boronkayra. 1896-ban nyugdíjazták, 1899-ben halt meg. Az ötvenes években, németországi lapokban kezdett közölni, 1863 után a Pesti Napló a Tanodai Lapok, az Izraelita Közlöny, a Zala-Somogyi Közlöny, a Zalai Tanügy szerzője. Héber abc és olvasókönyve, Magyar nyelvgyakorlatok című tankönyve több kiadásban is megjelent. Bun Samu 1868-ban 24 éves tanítóként Székesfehérvárról költözött Kanizsára. Előbb a zsidó elemiben, majd a kereskedelmi iskolában tanár, igazgató.

44 éves, amikor a középkereskedelmi iskolai tanári képesítést megszerezte. Nemcsak nyelvkönyvet, hanem könyvviteli munkákat is írt. Altmann Mór középiskoláit Bécsben, az izraelita tanítóképzőt Pesten végezte, 1881-1903 közt volt tanító a zsidó elemi, majd polgári iskolában. Nevét a század végén Alpárra változtatta. Versei, tanügyi cikkei, német nyelvkönyve, természetrajzi munkái jelentek meg. 1903 után Tapolcán tanított.

Méltó társuk volt az állami iskolák több tanítója is: Hajgató Sándor 1869-ben kerül Kiskanizsára, 1873-tól a felső leányiskola tanára, 1876-ban polgári iskolai tanári oklevelet szerzett, ettől kezdve a polgári leányiskolában tanított. Több műfajban otthonos, verskötetetei különösen sikeresek voltak. Szalay Sándor 1876-ban szerezte oklevelét Csurgón, segédtanító, tanító, majd igazgató volt Kanizsán. 1880-tól kezdve verses és elbeszélő köteteket, drámái jelentek meg nemcsak városában, hanem Pozsonyban, Pesten is. Tankönyvet is írt, egy időben lapszerkesztőként is sikert aratott. A polgári iskola első igazgatója Teesz János később vált tankönyvszerzővé. 1887 után Pesten jelentek meg földrajzi, történelmi tankönyvei több kiadásban is a polgári iskolák számára. (NÉMETH J. 158, SZINYNYEI, GULYÁS)

Hoffmann már Kanizsára érkezése előtt szerzője volt az Izraelita Néptanítónak, majd a Magyar Pedagógiai Szemlének, dolgozatai olvashatók voltak még a lipcsei Bunte Blatterben, a bécsi Unterhaltungsblattban, a Magyar Tanügyben, a Néptanítók Lapjában, a Népnevelők Lapjában, a Néptanodában. A magyar pedagógia története szempontjából egyik legjelentősebb munkája DITTES Christian Friedrich (1829-1896) német liberális pedagógus A nevelés és oktatás története című kötetének fordítása, amely Pesten jelent meg 1872-ben. Dittes 1869-től a bécsi Paedagogium igazgatója, mind írásaiban, mind gyakorlati munkásságában, a tanítóegyesületek gyűlésein elmondott nagyhatású beszédeiben a polgári demokratikus iskolaügy, a minden egyházi és bürokratikus állami befolyástól mentes állami iskola és az általános népoktatás megteremtéséért küzdött. Nagy erővel védte az 1869. évi osztrák polgári liberális iskolatörvényt. Négy alapvető művét a magyar pedagógiai történet jeles személyiségei fordították magyarra. A sort Hoffmann nyitotta, a következő években Lélektani kézikönyvét Kiss Áron, a Gyakorlati logikát és A népiskola módszertanát Gyertyánffy István tette hozzáférhetővé a németül nem értő magyar tanítóknak. (PEDLEX).

Hoffmann főleg kanizsai működésének első évtizedében több pedagógiai jellegű kötetkét is kiadott. Fischel Fülöp nyomdájában jelent meg az Ein Kapitel zur Wirklichen Erziehung című jutalmazott pályamunkája 1871-ben. Két évvel később Lipcsében a Das Weib und seine Erziehung című tanulmánya látott

napvilágot. (SZINNYEI) Máig is figyelemre érdemes gondolatokat fogalmazott meg A túlterhelés a népis-kolában című kötetében, 1885-ben. Az okok közt említette az osztatlan iskolát, a zsúfolt tantermeket, a nem lényegre törő, tudománytalan tankönyveket, a verbalizmust. Több tanulmánya, kötetei is jelentek meg a növevelésről, írt a költészet pedagógiai jelentőségéről. Szorgalmas munkatársa volt a Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja című újságnak. Ennek szerepét még Komlós Aladár is fontosnak tartotta rögzíteni: „1886-1887-ben jelenik meg Halász Nándor szerkesztésében a Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja, a jó nyomású, izléses kiállítású és tartalmában máig legmagasabb színvonalú ifjúsági folyóiratunk. Legszozorgalmasabb munkatársai Hoffmann Mór és Komor Gyula. (KOMLÓS I. 122.) (Halász Nándor - korábban Fischer Náthán - Hoffmann-nál egy évtizeddel idősebb, szándékaiban is, sorsában is sok tekintetben hozzá hasonló tanító volt. Komor Gyula később elsősorban színművei révén lett közismert író.)

Hoffmann maga is megpróbálkozott ifjúsági lapok szerkesztésével, kiadásával, de tartós sikert nem tudott elérni. 1870-1871-ben A Magyar Ifjúság lapja címmel Bun Samuval közösen mulattató és oktató magyar folyóiratot szerkesztett, havonként egyszer jelent meg 1870. január 15. és 1871. decembere között. Az OSZK-ban egyetlen száma maradt fenn. A Néptanítók Lapja elismerően szólt róla: „E lap az előttünk fekvő szám szerint ítélve figyelmet és élénk felkarolást érdemel... Tartalma színes és változatos, tartalmaz elbeszéléseket, ... természettani szemelvényeket... és pályázati felhívásokat a tanuló ifjúság számára, ... költeményeket és mulattató játékokat.“ (idézi: KOTNYEK 169, BARBARITS 364. old.) Két évtizeddel később megpróbálta feltámasztani, s némileg változott címmel (Ifjúság Lapja) újra elindította. Két évig rendszertelenül jelent meg, példánya nem maradt ránk. Vele szinte egy időben, 1871. január 1-től Gyórfy Jánossal, a tanfelügyelőség munkatársával közös szerkesztésben és Bója Gergely közreműködésével megindították a Magyar Ifjúság Könyvtárát. Havonta egy-egy számot terveztek kiadni. Példányát nem sikerült fellelni, a sorozat sorsát nem sikerült kideríteni, feltehetően nem élt hosszú ideig. Jellegéről megint csak a Néptanítók Lapja ismertetése áll rendelkezésünkre: „Történeti képek, főleg hazánk történetéből, természettani és természetrajzi közlemények, földrajzi leírások, ... elbeszélések, útirajzok, költemények, regék, mondák, színművek“ olvashatók a füzetekben. (idézi KOTNYEK 169.) 1882-1883-ban társszerkesztője volt (Hajgató Sándorral együtt) a Bátorfi Lajos által szerkesztett és kiadott Zalai Tanügynek. E lap hosszabb ideig jelent meg, (1881-1887 között), s Hoffmann több fontos írása is helyt kapott benne.

Pedagógia jellegű írásait szinte lehetetlen számba

venni. Nemcsak azért, mert sokféle, néha csak pár számot megért folyóiratokban is lappanganak írásai, hanem azért is, mert több alkalommal is álnevet, betűjelet használt névalírás helyett: Udvarfy Mór, Szalamander, Tóváry Jenő, (H.M.), H-n, H-y Mór, Hevesi Mór.

Legsikeresebb, maradandó értékű volt tankönyvírói tevékenysége. Összesen 19 különböző tankönyvének 47 kiadásáról maradt ránk adat. Ezek többségét egyedül írta, de néhány munkájának címlapján társszerzővel is találkozunk. Ezek névsora is elárulja Hoffmann rendkívül sokoldalú szakmai kapcsolatait. Szerzőtársai közt előfordul elismert piarista középiskolai tanár (Kiss Ernő és Perényi József), zsidó tanító, (Hoffmann Gyula), újságíró-szerkesztő (Bátorfi Lajos). Érdekes találkozás, hogy átdolgozta, a megváltozott körülményekhez alkalmazta 1890-ben, a szerző halála évében Gyürky Antal Magyar polgári jogok és kötelességek című korábban már három kiadásban is megjelent tankönyvét. Gyürky jól képzett, többféle tisztséget is betöltő közigazgatási szakember volt, Madách Imre unokatestvére.

Hoffmann tankönyveinek témaköre rendkívül sokszínű: Bibliai történeteket alkalmazott iskolai használatra, német klasszikus szerzőket adott magyarázatokkal a tanulók kezébe, a kereskedelem tankönyvét szerkesztette, magyar történetet írt, a szülőföld ismeretése címmel Zala megye leírását készítette el. Legkevesebb témaköre azonban a magyar nyelv és helyesírás, valamint a német nyelv tanítása. Már nyugdíjasan írta meg több kiadásban is megjelent magyar nyelv-könyvét a magyarul magánúton tanuló németek részére.

Természetes, hogy e jelentős írói munkásság hamarosan tanító társai körében is ismertté tette nevét. Még Kanizsára érkezése esztendejében, 1869-ben a Megyei Iskolai Tanács tagja lett, s alig egy esztendeje tanít a városban, amikor beválasztották a Zala megyei tanító testület vezetőségébe is. Hogy kollégái figyelme ilyen gyorsan Hoffmannra irányult, abban annak is szerepe lehetett, hogy a Zala-Somogyi Közlöny már az előző évben, lengyeltóti igazgatása idején is több színvonalas cikkét közölte az Eötvös-féle népiskolai törvénnyel kapcsolatban. (JUBÉVKÖNYV 11.)

Az 1868. évi XXXVIII. Törvény szerint a községi és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni, amely annyi körre oszlik, ahány járása van az illető megyének. Zalaiban Kanizsán kezdődött a szervezkedés, főleg azért, mert ez időben ott volt a tanfelügyelőség székhelye. A tanfelügyelő az a Bója Gergely, aki már az 1840-es években a tanítóképző igazgatója, 1848 nyarán a város és környéke országgyűlési képviselőjévé is választották. Már 1870-ben megalakult a testület, elnöke Bója lett, alelnöke Nucsasz József, aljegyzője Hoffmann Mór.

Ugyanekkor delegálták az Országos Tanítói Gyűlés egyik zalai küldöttévé is. (Nagyon rövid idő alatt megszerzett rangját mutatja, hogy társa Nucsecz volt, ez időben már tekintélyes kanizsai iskolaigazgató, Bója elhelyezése után - aki 1872-ben a főváros tanfelügyelője lett - Zala vármegye tanfelügyelőjévé nevezték ki.) 1872-ben másod alelnök, 1881-ben a Nagykanizsai járáskör tagja, 1889-ben annak elnöke. A tanítói egyesület szakmai munkájában is rendszeresen szerepet vállalt. Pályázatok bírálatában vett részt, előadásokat vállalt. Pl. 1883-ban az Általános Tanító Egylet az óvodai nevelésről tárgyalt. Erdős Biba Kornélia tanítónő előadásához kapcsolódva Hoffmann tartott korreferátumot, elsősorban azt emelve ki, hogy az óvodák ügyét országosan is rendezni kell, elérve, hogy ne csak a jobb módúak gyermekei juthassanak be oda. E munkája révén ismerte meg a megye számos tanítóját, s e kapcsolata magyarázza, hogy az általa szerkesztett Zala című hetilap miért közölte oly sok pedagógus szakmai és szépirodalmi írását. (KOTNYEK 145-149.)

IV.

Kiterjedt publicisztikai munkásságából két olyan kötete maradt fenn, melyek gondolatai megjelenésük idején is figyelmet keltettek, s a mai olvasónak sem érdektelének.

1877-ben jelent meg először, majd még két kiadásban is az olvasó kezébe került A nemzetiség és a nemzeti nyelv című tanulmánya. Nagyon érdekes tanúsága a kanizsai zsidóság magyarosodási törekvéseinek. Ha a tanulmány műfaji párhuzamait keressük, akkor a 18. századi hasonló munkák, Bessenyei, Kármán művei juthatnak eszünkbe. Emelkedett kissé archaikus stílusa is emlékeztet rájuk. Gondolatait öt fejezetben csoportosítja: A nemzetiség és a sajtó, a hölgyek, az iskola, a színészet, a sajtó. Érvelésében nem annyira a logika, inkább az érzelm uralkodik. A részletesebb taglalás helyett inkább bevezetőjének néhány mondatát érdemes idézni: „Én nemzeti öntudatot a nemzeti nyelv alapos értése, a nemzet nyelvén írott művek ismerete nélkül el nem képzelhetek. Már pedig a valódi hazaszeretet a nemzeti öntudat biztos és megingathatatlan alapja nélkül csak pillanatra felhevülő szenvedély, sokszor a hazaszeretet köntöse mögé rejtőző aljas önzés és haszonlesés. De a nemzet fennmaradását nem lehet és nem szabad a pillanatra felhevülő szenvedély nagyon is kétes támaszára bízni. Nemzeti öntudatot kell teremteni, ébreszteni és tovább fejleszteni, s ez által megvetni alapját oly hazaszeretnek, mely a nemzet jó és rossz napjaiban egyaránt nemes, egyaránt nagy és egyaránt utánzásra méltó.” (7. old.) Nem tudjuk, a kötetként miért ajánlotta Czigány Károlynak. Czigány 1832-ben született, tisztviselő volt több városban, 1861-ben

szolgabíró, később ügyvéd, a kötet megjelenése idején földbirtokos Kővágóórsön. Maga is irogató ember, több cikke, egy kötete is megjelent.

Ma sem tanulás nélküli 1882-ben megjelent nagyobb tanulmánya, A semiták és antisemiták. Felvilágosításul és megszívlelésül írta Hoffmann Mór. Mint legtöbb művét, ezt is Fischel Fülöp (Fejtő Ferenc nagyapja) nyomtatta ki. A kötet időszerűségét az ekkoriban fellángoló zsidóellenes áramlat adta. Istóczy Győző már 1875-ben megindította zsidóellenes mozgalmát, 1878-ban a zsidók Palesztinába telepítéséről szónokolt, s majd 1883-ban a tisztaeszlári vérvád megfogalmazására, országos zavargásokra is sor kerül.

Hoffmann tanulmánya három nagy részből áll:

1. Elemzi a zsidók elleni gyűlölet forrásait, különösen részletesen foglalkozik a németországi, kisebb részben az oroszországi jelenségekkel.
2. Sok érvel, idézettel bizonyítja, hogy a zsidók vallása, a Talmud tanításai nincsenek ellentétben a kereszténység erkölcsi követelményeivel.
3. Cáfolja a zsidók ellen felhozott leggyakoribb vádakát: hogy uzsorások, hogy nem szeretik hazájukat, hogy kerülnek a nehéz munkát, hogy nem akarnak beolvadni a társadalomba, hogy önzők, hogy nem áldoznak a közösség ügyeire.

Érvelése rendkívül sokoldalú, nagyon sok gondolata ma is nemcsak helytálló, hanem időszerű is maradt. A zsidók elkülönülésének okai közt főleg a történelmi korszakot emeli ki: „A mindenütt csak túrt, polgárral nem bíró zsidó a körülmények kényszerítő befolyása alatt lett kereskedővé, kinek mindig készen kellett állnia, hogy önmagával családját és pénzét is mobilizálhassa, valahányszor pénzszükségben levő fejedelmeknek szükségük volt pénzre privátszenvedélyeik kielégítésére.” (44. old.) Felhívja a figyelmet a zsidók gyors magyarosodására: „De csak a vak nem látja, hogy a zsidó, mióta a nemzeti aspirációk Magyarországnak teljesen magyarrá tételében fáradoznak, rohamosan magyarosodik, hogy különösen a vidéken teljesen kivész a jargon és németül sem tud, hogy az újabb generáció teljesen magyarosodik, a nyelvvel együtt elsajátítva a nemzeti szellemet is és mindinkább simulva ehhez.” (58-59. old.) Nem tartja elegendőnek a magyarosodást, nem örül annak, hogy családi körben sokan még németül olvasnak. A magyarosodásban nagy szerepet szán a nőknek, üdvösnek tartana egy Szent István Társulat-szerű egyesületet, amely olcsó magyar könyveket adna a zsidók kezébe.

Nemcsak gondolatainak egy része maradt máig is érvényes, hanem stílusa is hatásos maradt. Ünnepeles, kissé barokkos körmondatokban fogalmaz, legfeljebb egy-egy keményebb, néha durvábbnak tűnő jelzőn akad fenn figyelmünk. Ezek azonban messze elmaradnak Istóczy durvaságától. A kötetet méltán tartja számon a

magyar zsidó irodalomban Komlós Aladár is (KOMLÓS I. 151.) Kései emléke 54 évvel később is feltűnik Fejtő Érzelmes utazásában.

V.

A fentebb összefoglalt sokrétű tevékenység mellett nagyon figyelemre méltó szerkesztői tevékenységgel járul hozzá Nagykanizsa társadalmi, műveltségi fejlesztéséhez. Több, elsősorban pedagógiai lap alapításában buzgólkodott, azonban ezek egyike sem volt tartós. Nagyobb sikerrel vett részt a Zala című hetilap szerkesztésében. 1873-ban alapította Fischel Fülöp, kiadója, nyomdása mindvégig ő, később fia volt. A 20. századot is megélte, változó tulajdonosok kezében 1922-ig jelent meg. Hoffmann indulásától 1882-ig szerkesztette. Nem a város egyetlen lapja volt, 1874-1944 között folyamatosan megjelent a Zalai Közlöny is, ezt a másik jelentős nyomdász, Wajdits József adta ki, 1882-ig Bátorfi Lajos, később Szalay Sándor, majd újra Bátorfi szerkesztette.

A két lap között számottevő különbséget nem fedez fel a mai olvasó. Ha köztük vitára került sor, a mögött ritkán lehet világnézeti, politikai okokat találni, inkább ízlésbeli, néha gazdasági különbségek, érdekek fedezhetők fel. Talán a Zala egy árnyalatnyival modernebb, liberálisabb, a Zalai Közlöny mintha több szállal kötődne a hagyományokhoz. Erre is csak egy-egy cikkből, vitából, mintsem a lapok egészéből lehet következtetni. (Pl. 1882. novemberében a Szabadelvű Körről) A szerkesztők közt sem feszült alapvető ellentét.

Nem volt feltűnő, hogy egy hetilapot gyakorló pedagógus szerkeszt. Zalaegerszegen Udvardy Ignác, később Borbély György, Nagykanizsán Szalay Sándor, később Villányi Henrik is hosszú ideig a tanítás mellett szerkesztő. Szalay 1882-ben saját polgári nevén, majd 1883-1887 között Vas Álmos álnéven a Zala Közlönyt, később, több mint egy évtizedig megint polgári nevét használva a Zalát irányította, írta. A szerkesztők változása nyomán egyik lap stílusában, eszmeiségében sem következett be érzékelhető fordulat. Hogy a szerkesztők közt nem volt érdemi ellentét, az is bizonyítja, hogy 1886-1889 között a Zala két főmunkatársa a két korábban talán vetélkedő szerkesztő, Bátorfi Lajos és Hoffmann Mór volt (HORVÁTH 100.)

Egyik hetilap sem mérhető a mai mércével. Szerepük elsősorban az, hogy rendszeres olvasáshoz szoktatták a város és a környék lakosságát, a hírek közlésével

közvéleményt, némi közösségi tudatot is formáltak. Hoffmann több pedagógiai, kulturális jellegű cikket közölt, többet foglalkozott a tanítók életével, munkájukkal, mint Bátorfi. Később, Szalay szerkesztősége idején a Zalai Közlöny fordult jobban a tanítók felé: több pedagógusszerzővel, több iskolai témával találkozunk.

A Zala megjelenésének első évtizedében közölte a még kezdődőnek számító Kis József néhány versét, s nagyon sok pedagógus irodalmi próbálkozásainak adott helyet. (Kozáry József Kanizsán született és tanult, 1885-től Budapesten polgári iskolai tanár, Szalay Sándor és Hajgató Sándor Kanizsán, Békefi Elek Zalakopányban, Pozsgó Gyula Zalavégen, Halasy Béla Alsólendván, Friedmann Alajos Tapolcán tanított.) A szövegek, híradások nagyobb része a szerkesztő jelöletlen vagy különböző névjellel, betűkombinációval szignált munkája, s nyilvánvalóan sok a másodközlés is.

Hoffmann szerkesztő tevékenységének egyik leg-sikeresebb terméke a Zalavármegyei évkönyv a Millenniumra. Halis Istvánnak közösen állították össze, részben írták is. Rendkívül vegyes tartalmú és színvonalú kötet, mégis egy évszázaddal később a mai érdeklődőknek is nagyon hasznos. Szinte átfogó képet a korabeli Zala megyéről. Hasznát növeli, jelentőségét fokozza, hogy nem készült el a Borovszky Samu szerkesztésében megindított, majd félbeszakadt Magyarország városai és vármegyéi sorozat zalai kötete. Az évkönyv egyrészt tárgyyszerű összefoglalókat közöl a zalai intézményekről, egyesületekről, szervezetekről, azok tisztségviselőiről, másrészt néhány színvonalas tanulmány ismerteti a megye történetének fontosabb eseményeit, a megye néhány nevezetes szülöttét: Zrínyit, Batsányit, Zala Györgyöt, Vaszary Kolost, Fejér Györgyöt stb.

Szerzői gárdája rendkívül sokszínű: földbirtokosok, szerzetes tanárok, tanítók, rabbik, jegyzők, a már nagy tekintélyű író, szerkesztő, a MTA levelező tagságával is megtisztelt Rákosi Jenő, a még pályakezdő Gönczi Ferenc, Hevesi Sándor stb. Maga Hoffmann is számos cikkel szerepel: ő írja a megye általános ismertetőjét, Vaszary Kolos, Fejér György életrajzát, a Keszthelyi Gimnázium, a Zala Megyei Nemesi Magán Alapítvány, a Nagykanizsai Malátagyár és Serfözde ismertetését, stb. Az évkönyv ma már alig hozzáférhető, érdemes lenne hasonló kiadásban újra közzétenni.

Hoffmann Mór önálló kötetei

A. Tankönyvek:

1. Bibliai történetek néptanodák számára Nk. 1873. (2. kiad. Uo. 1884.)
2. Goethe Hermann és Dorotheája. Szövegmagyarázatokkal középtanodák számára. Nk. 1876. (2. kiad. Uo. 1880.)
3. Német nyelvtan és olvasókönyv középtanodák számára. Nk. 1877. (Összesen 7 kiadás készült, a 7. Perényi Józseffel közösen, Német olvasó- és gyakorlókönyv címen, Hevesi Mór írói néven, Budapesten, 1903-ban jelent meg.)
4. Szülőföld és haza (Zalavármegye ismertetése) Bátorfi Lajossal együtt. Nk. 1879. (Újabb kiadásai 1881, 1885, 1888, Zalamegye földrajza címmel 1891.)
5. Magyarország története. Nép- és polgári iskolák használatára rövid előadásban, Hoffmann Gyulával. Nk. 1881.
6. A német nyelvtan főbb szabályai. Nk. 1883. (2. kiad. Nk. 1894.)
7. Magyar nyelvtan. A közép- és polgári iskolák első és második osztálya számára. Bp. 1886. (1892-ig még három kiadása.)
8. Német nyelvtani és gyakorlókönyv elemi iskolák felső osztályai számára. Bp. 1890. (4. kiadása kissé változott címmel Bp. 1903.)
9. Német nyelvtan és olvasókönyv polgári iskolák számára. Bp. 1890.
10. Magyar olvasókönyv polgári fiúiskolák számára. I-III. kötet. Bp. 1890-1891.
11. Közönséges iránytan a levelezés és ügyiratok megtanulásához. Bp. 1890.
12. Magyar polgári jogok és kötelességek rövid ismertetése (Gyürky Antal után átdolgozott 4. kiadás.) Bp. 1890.
13. Magyar nyelvtani gyakorlókönyv az elemi iskolák II-IV. osztálya számára, Az országos magyar izraelita tanítóegylet megbízásából. Három rész. Bp. 1890-1891.
14. Olvasókönyv. A tanyai és osztatlan falusi népiskolák II-IV. osztálya számára (Többekkel együtt) Szeged, 1892-1894.
15. Magyar helyesírás 73. gyakorlati leckében. Segédkönyv a helyesírás tanítás- és tanuláshoz. Bp. 1893. (3. átdolgozott kiadása uo. 1904.)
16. Rendszeres magyar nyelvtan középtanodák és polgári iskolák III. osztálya számára. Bp. 1895.

17. Ung-deutsch. U. dt.-ung. Taschenwörterbuch, m. bes. Berück s.d. össter. Ortogr. Berlin 1899.
18. Magyar szemelvények életrajzokkal, tárgyi és esztétikai magyarázatokkal. (Kiss Ernővel) Középpolgári iskolák használatára, Nk. 1900.
19. Ungarisch. (Gyors nyelvkönyv tanár nélküli tanulásra.) Bp. 1915-ben megjelent 5. kiadása ismert.

Kéziratban maradtak:

20. Német Synonymicon, vagyis a német rokon értelmű szavak betűrendes jegyzéke az egyes fogalmak egybevető magyarázatával.
21. Magyar költemények kiválogatva s magyarázva.

B. Pedagógia

1. Ein Kapitel zur Erziehung. Nk. 1871.
2. A nevelés és oktatás története Dr. Dittes Frigyes után ford. Pest. 1872.
3. A nőnevelésről Bp. 1872.
4. Das Weib und seine Erziehung. Lipcse, 1873.
5. A túlterhelés a népiskolában (Pedagógiai kérdések I) Nk. 1885.
6. A népiskolai tananyag revisiója a Herbart-Ziller rendszer tükrében. Nk. 1886.
7. A tanuló ifjúság szellemi koraérettsége. Nk. 1886.
8. A költészet pedagógiai jelentősége. Nk. 1900.

C. Irodalom

1. Jerichói rózsák (héber dallamok) költemények. Nk. 1868. (2. kiadása uo. Költemények a szent történetből, 1881.)
2. Kebelhangok (Eredeti köszöntések) Nk. 1873. (2. kiad. Uo. 1884.)
3. Kis lant (Szavalókönyv) Nk. 1873. (2. kiad. Bp. 1894.)
4. Két gyermek a népből. Elbeszélés a nép és az ifjúság számára. Nk. 1874.
5. Egy úri kastély titkai Regény. Nk. 1874. (Négy kötet. Tóváry Jenő álnéven.)
6. A nő a költészetben. Nk. 1879.
7. Hogyan lehet az ember classicus íróvá? Dramatizált humoreszk egy felvonásban Nk. 1886.
8. Vázlatok és tanulmányok az irodalom, élet és nevelés köréből. Nk. 1886.

D. publicisztika

1. Zsidóinkról. Igaza van-e Csernátony Lajosnak vagy nem? Nk. 1874.

2. A nemzetiség és a nemzeti nyelv. Nk. 1877.

3. A semiták és antisemiták. Bp. 1883.

4. Deák Ferenc emlékezete. Ünnepi beszéd. Az Izraelita tanügyi Értesítő melléklete. Bp. 1903.

Irodalom:**BARBARITS**

Barbarits Lajos: Nagykanizsa Bp. 1929.

FEJTŐ: LEV

Fejtő Ferenc levele a szerzőhöz. Magántul.

FEJTŐ: ÉRZELMES

Fejtő Ferenc: Érzelmes utazás. Bp. Én.

FEJTŐ: BUDAPESTTŐL

Fejtő Ferenc: Budapesttől Párizsig.

Emlékeim Bp. Én.

FOKI: ADATOK

Foki Ibolya: Adatok a zalai nyomdászat történetéhez 1860-1900. Zalai Gyűjtemény 31.

FOKI: ZAVARGÁSOK

Foki Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 25.

GULYÁS

Magyar írók élete és munkái: Írta és összeállította Gulyás Pál.

Sajtó alá rend. Viczián János. XIII. kp. Bp. 1993.

HORVÁTH

Horváth Ferenc: A Zala megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1861-1973. Zalaegerszeg, 1978.

JUBÉVKÖNYV

Jubileumi évkönyv a nagykanizsai Zrínyi Miklós Általános Iskola fennállásának 125. évfordulójára (1872-1997.) Szerkesztette Berke Józsefné és Bertalan Péterné. Nk. 1997.

KARÁDY

Karády Viktor: A zsidó „túliskolázás” kérdése a történelmi Magyarországon. Neveléstörténeti Füzetek 14. (A zsidó iskolaügy története Magyarországon) Tud. Konferencia Bp-en 1993.)

KERECSENYI

Kerecsényi Edit: Nagykanizsa társadalma és egyleti élete 1900 táján. Zalai Gyűjtemény 21.

KOMLÓS

Komlós Aladár: Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig. Bp. 1993. I-II.

KOTNYEK

Kotnyek István: Alsófoku oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény 9.

MILLÉVKÖNYV

Zakavármegyei évkönyv a milleniumra. Szerk.: Halis István és Hoffmann Mór. Nk. 1896.

LÁSZLÓ

László Anna: Heves Sándor. Második, átdolgozott kiadás. Bp. 1973.

NÉMETH JÓZSEF

Németh József: Zala városok szellemi kisugárzó hatása a 19. század végén. Zalai Múzeum 7.

NÉMETH LÁSZLÓ

Németh László: A nagykanizsai Munka szabadkőműves páholy története 1890 – 1920. Zalai Gyűjtemény 42.

PEDLEX

Pedagógiai lexikon. Főszerkesztő Nagy Sándor Bp. 1976.

SZINNYEI

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 14 köt. Bp. 1891-1914.

UMIL

Új magyar irodalmi lexikon. Főszerkesztő Péter László Bp. 1994.

Hoffmann Mór

Die Stadt Nagykanizsa nahm in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine rasche Entwicklung. Nicht nur die äußeren Zeichen der Urbanisierung wurden augenfällig, sondern auch das gesellschaftliche und kulturelle Leben der Stadt wurde vielfarbig. In der Gesellschaft der Stadt spielten die jüdischen Bürger große Rolle. Sie folgten der Richtung Neologie, so wurden sie sehr schnell magyarisiert, viele von ihnen haben sich durch Namensänderung und Glaubensänderung ihrer Aufnahmeumgebung gerichtet. In den letzten drei Jahrzehnten des Jahrhunderts war eine ausgezeichnete Persönlichkeit dieses Prozesses Hoffmann Mór.

Er ist im Jahre 1843 in Devecser geboren, absolvierte seine Studien unter schwierigen Verhältnissen. 1869 zog er nach Nagykanizsa, zuerst unterrichtete er in der jüdischen Elementarschule, dann nach 1875 in der Bürgerschule. Schon als Primarschullehrer legte er das

Abitur ab, und erwarb Diplom in der Bürger-, später in der Mittelschule. Seine Tätigkeit ist außerordentlich vielseitig. Zuvor erschien sein Gedichtband, später schrieb er zahlreiche pädagogische Studien, gab Bücher aus. Von insgesamt 47 Auflagen seiner 19 Schulbücher haben wir Kenntnis. Mehrmals versuchte er Jugend-, und pädagogische Zeitungen herauszugeben, zwischen 1873 und 1882 war er Redakteur bei der Wochenzeitung Zala. Auch heute dient als nützliches Quellenwerk das im Jahre 1896 erschienene, zusammen mit Halis István editierte Jahrbuch des Komitats Zala der Band zum Millennium.

Sein Sohn, Hevesi Sándor war hervorragender Fachmann, Regisseur des ungarischen Theaters in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, für eine Zeit war er Direktor des Nationaltheaters.